

Міністерство освіти України
Львівський державний університет ім. Франка

На правах рукопису

РЕВЕРЧУК
Сергій Корнійович

**МАЛЕ ПІДПРИЄМНИЦТВО
В ПЕРЕХІДНІЙ ЕКОНОМІЦІ УКРАЇНИ
(МАКРО- І МІКРОАСПЕКТИ)**

Спеціальність: 08.01.02 - Теорія мікроекономіки
08.01.03 - Теорія макроекономіки

Автореферат
дисертації на здобуття вченого ступеня
доктора економічних наук

Львів - 1996

380.101.542

AB36.549

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі економічної теорії економічного факультету Львівського державного університету ім. І.Франка.

Офіційні опоненти:

доктор економічних наук,
професор **Дзюбик Степан**

Данилович

академік Академії підприємництва
менеджменту,
доктор економічних наук,
професор **Кузьмін Олег Євгенович**

академік АН Вищої школи України,
доктор економічних наук,
професор **Михасюк Іван Романович**

ЛНБ України ім.В.Стефаника

00760741 (P)

Провідна установа: Науково-дослідний економічний інститут
Міністерство економіки України (м. Київ)

Захист дисертації відбудеться "6" лютого 1997р.
о 14⁰⁰ год. на засіданні спеціалізованої вченої ради 04.06.06 по
захисту дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора
економічних наук у Львівському державному університеті ім. І.Франка.

Автореферат розісланий "3" січня 1996р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Панчишин С.М.

I. Загальна характеристика роботи

1.1. Актуальність теми дослідження

Досвід провідних індустріальних держав переконує в тому, що високоєфективна економіка немислима без розгалуженої системи малого бізнесу (МБ). Малі господарські структури розвинутих країн стали нині фактором економічного прогресу, соціальної стабільності і політичної консолідації. В умовах ринкової економіки чисельність суб'єктів малого бізнесу неухильно зростає. При цьому МБ демонструє свою стійку життєздатність та ефективність.

Малий бізнес — феномен ХХ століття. Саме в цей період постіндустріальної цивілізації МБ проявив свої могутні внутрішні сили, які таємничо дрімали в надрах економіки епох дикості та варварства. Гасло німецького вченого Е.Шумахера: «Мале — це прекрасно!», — висунуте у 70-ті роки нинішнього століття, загалом вдало відображає сучасний погляд економічної думки на проблему МБ.¹

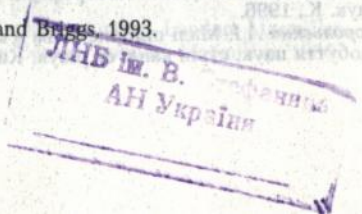
Президент України Л.Кучма у доповіді на Всеукраїнській нараді економістів наголосив на тому, що без малого і середнього бізнесу не має і не може бути ринку. У зв'язку з цим «нам потрібні глибокі наукові дослідження процесів, які протікають у цьому абсолютно новому для нас секторі економіки».²

На Заході малий бізнес утвердив себе динамічним носієм НТП, структурної еластичності виробництва, ефективної зайнятості. Як однак цей досвід використати, щоб надати додаткових імпульсів для розвитку України, ми не знаємо. В перехідній економіці малий бізнес є пусковим механізмом ринкового господарства.

За останні роки розвиток малого підприємництва в Україні був досить динамічним, однак макро- та мікроєфективність його функціонування ще залишається малою. Які причини гальмують і сковують розвиток підприємництва взагалі, і малого зокрема, в Україні? Відповідь на це питання є також злободенною і нагальною.

¹ Schumacher E.F. Small is Beautiful. London: Blond and Briggs, 1993.

² Економіка України. - 1995, N 11, с.12.

1.2. Ступінь розробленості теми

У вітчизняній науці тема МБ є недостатньо розробленою, оскільки проблема є цілком новою і відображає глибоко неоднозначний і суперечливий період становлення ринкових відносин в українській економіці.

У вітчизняній економічній літературі досі не має жодного спеціального розгорнутого монографічного дослідження проблеми малого бізнесу в Україні. Хоча деякі сторони даної маловивченої проблеми висвітлені в ряді журнальних і газетних статей економічного профілю.

В країнах СНД флагманом дослідження проблем МБ залишається російська наука. Глибокі публікації, а то й цілі підбірки статей на дану тему поміщують відомі журнали «Вопросы экономики», «Экономист», «Российский экономический журнал» та інші.

В колишньому СРСР відомими фахівцями МБ були: Рубе В.А., Кочеврин Ю.Б., Ічітовкін Б.М., Надель С.А., Ткаченко О.М., Разумнова І.І., Фактор Г.Л., Троценко І.Л., Круглов В.В., Блінов А. та інші. Кожен із них мав і має свою школу, своїх аспірантів і докторантів. Однак тепер вони — вчені Росії і вивчають проблеми МБ в російській економіці. В Белорусі визнаним і авторитетним дослідником МБ є проф. Г.І. Олехнович.

В Україні же комплексного дослідження МБ не ведеться, до наукового пошуку залучено малі сили. Про це ще раз засвідчили Міжнародний конгрес з малого і середнього бізнесу і співробітництва (15-17 травня 1996 року), який відбувся у Києві. На конгресі виступали чиновники, зарубіжні і вітчизняні підприємці, але не було жодного серйозного виступу від української науки.

За 1995-1996 рр. в Україні захищено з даної проблеми кілька кандидатських дисертацій,¹ але за весь період незалежності не підго-

1. Герасимчук З.В. Організаційно-економічні методи підвищення ефективності функціонування малих форм господарювання. Автореферат дис. на здобуття наук. ступеня канд. ек. наук, Львів, 1995.

Лесик Н.Л. Малі підприємництва: ефективність становлення і особливості розвитку. Автореферат дис. на здобуття вченого ступеня канд. екон. наук. Київ, 1996.

Даниленко А.С. Підприємництво і сільська зайнятість (питання теорії і практики). Автореферат дис. на здоб. вч. ступ. канд. ек. н., Львів, 1995.

Дивеев-Кириленко О.Р. Розвиток форм малого бізнесу в Україні. Автореферат дис на здобуття наук. ступ. канд. ек. наук, Львів, 1995.

Беренда Н.І. Проблеми утворення і функціонування малих підприємств в харчовій промисловості України. Автореферат дис. на здобуття вч. ступеня канд. економ. наук. К., 1996.

Хорольський А.І. Малі підприємства в суспільному відтворенні. Автореферат дис. на здобуття наук. ступ. канд. ек. наук, Київ, 1996.

товлено жодної докторської дисертації, а кандидатські мають переважно конкретну вузькоспеціалізовану націленість.

В Україні МБ знаходиться у дитячому віці, він ще не має власних догм, хоча ортодоксальні підходи можна спостерігати. Однак для неупередженого ідеологічно і незашореного історично дослідника проблема МБ в постсоціалістичній економіці України становить гідний інтелектуального пошуку об'єкт аналізу. Полювання «на догми» в МБ України ще не відкрито.

У вітчизняній періодиці останніх років є помітними наукові статті М.Білика, В.Братішко, З.Варналій, Л.Воротіної, О.Кузьміна, Г.Куликова, В.Корнеєва, Р.Коростельова, І.Михасюка, М.Лапіна, О.Люткевича, О.Жука, Ю.Терлецького, О.Яновського, присвячені проблемам функціонування та розвитку національного МБ.

Істотний вклад у розвиток теорії МБ внесли Попов А.В., Колонтаєв А.П. Ці вчені досліджували фактори розвитку дрібного виробництва у слаборозвинутих країнах, тобто ракурс, який є співзвучний для України. Їх праці ¹ важливі ще й тому, що теорія економічного зростання (в роботах вітчизняних вчених) не пов'язана з діяльністю малих підприємств (МП).

Безсумнівна заслуга у формуванні нинішніх поглядів на МБ належать Є.Тоффлеру, П.Друкеру, С.Соломону, Б.Селігмену, Р.Еверіту, Й.Шумпетеру, Дж.К.Гелбрейту, П.Самуельсону, Дж.Стіглеру, Ф.Махлупу, У.Адамсу, Дж.Болтону, Б.Харрісону.

Глибокі теоретичні узагальнення щодо діяльності й перспектив розвитку МБ зробили всесвітньо відомі підприємці-менеджери: Татейсі К., Р.Уочі, Б.Карлоф, Т.Коно, К.Картер.

Блискучими публіцистичними творами з проблем МБ здобули світову славу Т.Пітерс, Р.Уотермен, Дж.Мак-Дональд, Р.Форстер.

Значний доробок у вивченні сучасного МБ належить англійському професору П.Бернсу ². В 1986 р. він разом із Д.Довгurstом видав книгу «Малий бізнес в Європі», а в 1990 р. «Малий бізнес і підприємництво», які за глибокий аналіз європейського МБ отримали в науковому світі позитивні відгуки та схвалення.

¹ Попов А.В. Мелкий бизнес Индонезии. М.: Наука, 1991; Колонтаєв А.П. Мелкое производство: некоторые вопросы теории. - В кн.: "Экономика современной Индии / проблемы роста" - М., 1972.

² Burns P., Dewhurst J. (Eds.) Small Business and Entrepreneurship. London: Macmillan, 1990. Burns P., Dewhurst J. (Eds.) Small Business in Europe. London: Macmillan, 1986.

Слід відзначити успішні дослідження МБ, проведені англійським вченим Д.Сторі. Вони викладені в його книзі (дуже популярній в Європі): *Understanding the Small Business sector: London and New York: 1995.*

1.3. Мета і завдання дисертаційної роботи

Мета даної роботи – на основі системного аналізу теорії і практики МБ в командній та ринковій економіках виявити закономірності, механізми і тенденції функціонування і розвитку МБ в перехідній економіці України, розробити наукові позитивно-прогнозні рекомендації щодо підвищення ефективності діяльності суб'єктів національного МБ.

Виходячи з поставленої мети, визначено і завдання дисертації:

- розглянути суть і структуру методології економічного аналізу;
- з'ясувати через призму МБ основні методи наукового дослідження, проаналізувати фундаментальні принципи пізнання МБ;
- дослідити теоретичні засади розвитку МБ та уточнити деякі елементи понятійно-категоріального апарату МБ;
- застосувати концепцію мінімального ефективного розміру підприємства до оптимізації галузевої структури української економіки з урахуванням в ній місця МБ;
- описати основні чинники успіхів та невдач МП;
- проаналізувати економічні ідеї корифеїв теорії МБ (С.Сісмонді, Ф.Бастіа, Дж.С.Мілля, А.Маршалла, Й.Шумпетера);
- з'ясувати місце і роль, особливості та функції, механізми і тенденції розвитку МБ у різних економічних системах;
- розглянути в контексті української специфіки актуальність та роль МБ в перехідній економіці;
- дослідити масштаби, структуру і динаміку сектору малого підприємництва в Україні;
- визначити мікро- і макроекономічні функції МБ та його стосунки з великим бізнесом;
- висвітлити суть та необхідність державної підтримки МБ, «проінвентаризувати» основні державні та недержавні установи і механізми надання підтримки МБ;
- дослідити на основі широкого застосування анкетування фінансово-кредитні проблеми національних МП;

- провести позитивно-прогнозний аналіз факторів і перспектив розвитку МБ в Україні: малої приватизації, демонополізації, НТП, великого бізнесу, державної підтримки і державного регулювання;
- дослідити внутрішню та зовнішню виробничо-торговельну діяльність МБ через призму його економічної безпеки;
- розробити пропозиції і рекомендації щодо докорінного покращення стану МБ України.

1.4. Предмет і об'єкт дослідження

Предметом дослідження є феномен малого підприємництва в українській економіці та проблеми його становлення.

Об'єкт дослідження — малі підприємства незалежної України в цілому та по регіонах.

1.5. Теоретична і методологічна основа роботи

Теоретичною основою роботи є праці представників різних економічних шкіл (Сісмонді, Сей, Бастія, Маршалл, Дж.С.Міль, Гайек, Шумпетер, Маркс, Друкер, Тоффлер, Корнаї); роботи В.А.Рубе, Ю.Б.Кочевріна, Б.М.Ічітовкіна, С.А.Наделя, О.М.Ткаченка, І.І.Разумної, П.Бернса, Д.Сторі, документи законодавчої та виконавчої влади по розвитку українського МБ, теоретичні матеріали політичних партій, рухів та організацій.

На особливу увагу заслуговують теоретичні ідеї С.Сісмонді — економіста перехідної епохи від дрібного до великого машинного виробництва.

Методологічною основою роботи є сукупність методів, способів, підходів і прийомів наукового пізнання МБ.

В дисертації застосовуються такі основні методи аналізу: системний, суб'єктно-об'єктний, пофакторний, позитивно-прогнозний, а також порівняння, анкетування; в міру необхідності використовується статистичний, графічний, історичний методи.

Методологічне значення для аналізу проблем МБ мають принципи системності, розвитку і суперечності, а також фундаментальні дослідження сучасної науки в галузі макро- та мікроекономіки.

1.6. Статистичною та інформаційною базою роботи

є: матеріали Мінстату, Мінекономіки, Мінфіну України, Спільки малих, середніх і приватизованих підприємств, регіональних асоціацій, МП, дані Світового банку, монографічна та періодична економічна література, дані власних анкетних опитувань. Значний статистичний та фактичний матеріал було запозичено з монографічної літератури, виданої в Західній Європі. Частина фактологічного матеріалу зібрана автором під час перебування у Франції та Англії з метою виконання дослідницького проекту (програма TACIS) на тему: «Фінансування малих і середніх підприємств в Україні».

1.7. Наукова новизна полягає у розгорнутому системному аналізі і розробці концептуальних, методологічних, теоретичних, методичних і практичних положень та рекомендацій щодо розвитку МБ України в умовах трансформаційної кризи економіки, а саме:

- запропоновано і обґрунтовано власне тлумачення суті і структури поняття «методологія»;
- з'ясовано на прикладі МБ основні методи і принципи наукового пізнання;
- уточнено елементи понятійно-категоріального апарату теорії МБ, а саме: «фірма», «підприємництво», «конкуренція», «бізнесова еластичність ВВП»;
- розроблено графічні моделі оптимізації трьох типів галузевої структури української економіки на базі концепції мінімального ефективного розміру підприємства;
- в світлі теорії попиту і пропозиції з'ясовано основні чинники (причини) успіхів та невдач МП у ринковій, командній та перехідній економіці;
- вперше у вітчизняній науці дано розгорнутий аналіз економічних ідей класиків теорії МБ (С.Сімонді, Ф.Бастія, Дж.С.Мілля, А.Маршалла, Й.Шумпетера) в контексті проблем становлення МБ в Україні;
- на основі детального вивчення зарубіжної літератури висвітлено комплекс причин існування та факторів розвитку МБ в системі ринкової економіки;
- досліджено систему кількісних та якісних критеріїв МП в світлі найновіших досягнень сучасної теорії МБ;

- вперше в науковій літературі зроблена постановка і проведено докладний аналіз макро- і мікроекономічних функцій МБ в сучасній економіці;
- проаналізовано суть та перспективність для українського бізнесу застосування нової організаційно-правової форми — товариства однієї особи (товариства з обмеженою відповідальністю однієї особи) та «франчайзингу»;
- на широкій історичній та теоретичній базі проаналізовано взаємостосунки між малими і великими підприємствами і запропоновано три можливі підходи до визначення місця і ролі малих підприємств у національній економіці;
- на основі теорії життєвого циклу фірми досліджено проблему народження нових підприємств і тривалість їх життя в Україні;
- вперше в економічній літературі в якості постановки проблеми зроблена спроба проаналізувати взаємозв'язок між фазами життя фірми і характером управління нею;
- досліджено об'єктивні і суб'єктивні особливості та причини, які заважають розвитку національного малого підприємництва;
- на офіційних матеріалах Мінстату України з'ясовано масштаби і динаміку сектора МП за 1991-1995 рр. в розрізі форми власності, галузей і регіонів;
- запропоновано і висвітлено нетрадиційний погляд на суть та необхідність державної підтримки МБ;
- досліджено діяльність основних державних і недержавних установ надання підтримки МБ та зроблено рекомендації по покращенню механізмів підтримки;
- проаналізувано Концепцію державної політики розвитку малого підприємництва, яка нині є основою для діяльності КМ України, і зроблено пропозиції по її покращенню;
- досліджено види, сучасні форми (факторинг, лізинг, овердрафт) та джерела фінансування МБ України;
- досліджено основні форми і методи недобросовісної конкуренції, визначено (на основі анкетування підприємців) пріоритетність факторів економічної безпеки та обґрунтовано напрямки захисту МБ від внутрішньої і зовнішньої загрози.

1.8. Теоретично-практичне значення дослідження

Теоретичне значення роботи полягає у поглибленні і розширенні наукового знання з проблеми становлення та розвитку вітчизняного МБ. Дисертаційне дослідження окреслює і утверджує новий напрямок в економічній науці, який можна назвати «бізнесмоллогією». Спосіб розгляду сектору МБ з позиції макро- і мікроаналізу допоміг визначити нові перспективні гілки наукового пізнання МБ в сучасній економіці, особливо у перехідній.

Практичне значення дослідження полягає у розробці конкретних рекомендацій щодо розвитку та підтримки МБ в Україні, які можуть бути корисними виконавчій владі різних рівнів при формуванні та здійсненні державної політики розвитку МБ і проведенні економічної реформи в цілому. На основі дисертації можна підготувати конкретні навчальні програми, лекційні курси і спецкурси, підручники та посібники з бізнесмоллогії — теоретичної і прикладної науки про малий бізнес.

1.9. Апробація дисертаційної роботи здійснювалась в ході написання і видання серії інформаційно-аналітичних посібників студенту і підприємцю «Малий бізнес України», розробки регіональної програми розвитку МБ на Львівщині, у виступах на численних теоретичних і практичних конференціях з питань організації і розвитку МБ, читання спецкурсів з «основ бізнесу» в ряді навчальних закладів м.Львова.

1.10. Структура дисертації визначається особливістю її теми, логікою поставлених автором мети і завдань дослідження.

Дисертація складається із вступу, п'яти розділів, висновків і пропозицій, списку літератури та джерел і додатків.

Вступ

I. Методологічні основи пізнання малого підприємництва

1. Суть і структура методології економічного дослідження
2. Основні методи аналізу малого підприємництва
3. Принципи дослідження малого підприємництва

II. Теоретичні підвалини розвитку сучасного малого підприємництва

1. Понятійно-категоріальний апарат теорії малого підприємництва

2. Макро- і мікроекономічні функції малого підприємництва та його організаційно-правові форми
3. Малий і великий бізнес: порівняння та стосунки
4. Концепція мінімального ефективного розміру підприємства і структура галузі
5. Теорія життєвого циклу фірми: стиль і стратегія управління
6. Видатні теоретики малого бізнесу

III. Мале підприємництво у різних економічних системах

1. Малий бізнес в економіці ринкової системи
2. Малі підприємства у командній економіці
3. Особливості та загальні закономірності розвитку малого підприємництва в країнах з перехідною економікою

IV. Мале підприємництво в перехідній економіці України

1. Актуальність та роль малого бізнесу в контексті української специфіки
2. Масштаби, структура та динаміка сектора малого підприємництва
3. Народження нових підприємств і тривалість їх життя
4. Основні показники ефективності фінансово-економічної діяльності малих підприємств в Україні
5. Види, джерела та сучасні форми фінансування малого бізнесу в Україні

V. Позитивно-прогнозний аналіз основних напрямків розвитку українського малого підприємництва.

1. Мала приватизація: проблеми і перспективи приватизованих малих підприємств.
2. Концепція, установи та механізми надання підтримки малому підприємству.
3. Демоніполізація економіки і становлення конкурентного малого підприємництва.
4. Декриміналізація і формування економічної безпеки малої фірми

Висновки і пропозиції

Література та джерела

Додатки

II. Основний зміст дисертаційного дослідження

2.1. У вступі обґрунтовано актуальність теми, висвітлено ступінь розробки проблеми, сформульовано мету й завдання дослідження, визначено теоретико-методологічні засади, науково-практичне значення та новизну роботи, вказано про апробацію і впровадження дослідження, дано загальну структуру дисертації.

2.2. У першому розділі – «Методологічні основи пізнання малого підприємництва» – з'ясовуються суть і структура методології економічного дослідження, основні методи і принципи аналізу МБ.

В роботі підкреслюється, що в даний час з поля зору теоретичної економіки зовсім випала проблема методології пізнання МБ. Видається, що економічна наука свідомо дотримується по відношенню до даної проблеми принципу «laissez faire». Свідченням цього є повна відсутність з даного розділу економічної науки не тільки монографічної, але й періодичної літератури.

У філософській та економічній літературі є різні тлумачення поняття методології. Не вдаючись до інвентаризації та аналізу поглядів вчених на методологію економічної науки автор пропонує власне її розуміння, а саме: **методологія – це стратегія наукового пошуку, яка включає методи, методiku, техніку і принципи дослідження.**

Метод окреслює шлях до істини, задає регулятивні та нормативні установки для пізнавального процесу, забезпечує надійність та достовірність добутих знань. Метод – це систематизований спосіб досягнення теоретичного та практичного результату на основі певних принципів пізнання та діяльності, усвідомлення специфіки предмету, що вивчається, і законів функціонування його об'єктів.

Проведений дисертантом аналіз переконує в тому, що поняття «метод» є багатим за змістом, насиченим різними смисловими відтінками (спосіб, прийом, підхід), має функціонально-практичний та інструментальний аспекти (методика, техніка).

Спосіб аналізу МБ – це метод мислення категоріями МБ. За допомогою цього методу можна проникнути в природу сучасної ринкової економіки. Вектор дослідження від малої фірми до національної економіки підтверджує вищесказане.

Підхід — це кут зору вченого на об'єкт дослідження, це — позиція дослідника, а метод — це технологія аналізу об'єкту. Метод — це як?, а підхід — це куди? досліджувати.

Прийом — це інструментальна частина (сторона) методу. Прикладами прийомів є: метод «за всіх інших рівних умов», метод здорового глузду тощо. Поняття «прийом» відноситься до техніки аналізу.

Техніка аналізу — це, так би мовити, «ящик з інструментами»; «екіпіровка і спорядження» вченого-аналітика. Техніку аналізу можна ще назвати «зряддям аналізу». Так, В.Зомбарт пише: «Термін *підприємство* є корінним зряддям економічного і соціального аналізу», він є «мисленною побудовою, яке діє подібно матеріальному дивогляду».¹

Методика аналізу — це деталізовані правила або порядок аналізу. Це — схема, трафарет чи послідовність аналізу економічних явищ і процесів. Методика — це розгорнутий принцип аналізу, це функціональна практична сторона методу. Методична сторона вивчення МБ знаходиться у зародковому стані.

І нарешті, **принцип** — це встановлене правило, керівна або регулятивна норма, якою керується дослідник у своїй творчій науково-пошуковій роботі. Принципами пізнання МБ можуть бути: єдність кількісних та якісних змін, історична конкретність економічного аналізу, взаємозалежність, диференціація ринку, адекватна багатомірність тощо.

В роботі окремим параграфом висвітлюються основні методи аналізу МБ. Турботи з методологічним інструментарієм — це підготовча робота дослідника. Однак від неї залежить успішний результат.

Автор осмислює економічну анатомію МБ з позиції системного підходу. Щоб реалізувати системний підхід (метод) треба виявити і дослідити різні зв'язки у системі, акцентувати на системоутворюючих зв'язках. По-друге, визначити тип системи, до якого відноситься об'єкт. Це дозволить зробити вибір засобів для дальшого макро- і мікро-економічного аналізу. По-третє, виявити історичність системи (початок, напрямок розвитку, результат). По-четверте, встановити загальні цілі в системі. По-п'яте, дослідити її зовнішні зв'язки.

В світлі цих вимог в дисертації вказується, що в системі ринкової економіки МБ має тісні стосунки з великим бізнесом, з державою та

¹ Цит. по Селигмен Б. Основные течения современной экономической мысли.-М.: Прогресс, 1989, с.34.

власні зв'язки всередині самого сектору МБ. Цементують систему МБ існуючий суспільний поділ праці та форми розподілу і привласнення благ. За своїм типом МБ відноситься до багатоцільових, багаторівневих, поліфункціональних і самовідтворювальних систем.

МБ епохи С.Сісмонді і МБ епохи О.Тоффлера суттєво відмінні, тобто МБ зазнає історичної трансформації. Малі підприємства командної, ринкової та перехідної до ринку економіки принципово відрізняються за певними якісними критеріями та рисами. Перед МБ стоїть багато цілей. Одна з найбільш загальних — формування природного (конкурентного) ринкового середовища.

Складність та багатогранність процесу становлення МБ в перехідній економіці не дають можливості провести глибокий його аналіз на основі одного будь-якого методу. Тому в даному параграфі аналізуються, а в подальших розділах використовуються, різні методи, і зокрема: системний, історико-генетичний, суб'єктно-об'єктний, соціологічний, порівняльний, наукової абстракції, математичний, індукції і дедукції, аналогії та гіпотези.

Сучасна теорія і практика МБ сміливо використовує методи всіх наук: філософських та економічних, природничих та суспільних, фундаментальних та прикладних. З розвитком МБ, природно, розвиваються і методи його дослідження.

В останньому параграфі першого розділу з'ясовуються три фундаментальні принципи аналізу МБ: *системності, розвитку і суперечності*.

Принципу системності або принципу взаємозалежності і взаємозв'язку приділяється велика увага в плані його застосування до аналізу МБ у сучасній економіці. Одна із причин успішного розвитку МБ у сучасній змішаній економіці полягає в тому, що велике виробництво не тільки не протистоїть дрібному, а навпаки, «культивується» оптимальне поєднання великих і малих фірм. Великі корпоративні об'єднання зовсім не наступають на МБ, а взаємодоповнюють один одного. І ця взаємодія є принциповою у всіх постіндустріальних країнах, в яких розвинута сфера МБ.

Принцип взаємозв'язку і взаємозалежності застерігає: МБ не можна «виривати» із системи змішаної економіки. Він генерує сучасну тезу: без великого бізнесу — немає малого, без малого бізнесу — немає великого. В дисертації описуються можливі технології застосування даного принципу щодо дослідження МБ. При цьому до уваги беруться три варіанти розмірної структури підприємств:

- 1) в структурі бізнесу частка середніх фірм є незначною;
- 2) в структурі фірм частка дрібних фірм є заниженою;
- 3) в структурі бізнесу частка великих фірм наближається до нуля.

В роботі немало місця приділяється *принципу історизму або розвитку*. Проблема еволюції МБ в економічній науці є зовсім не дослідженою. З історії МБ немає жодної книги, рівно як і з історії теорії МБ. Однак кожна економічна епоха має свої економічні системи і теорії, в кожній економічній системі роль МБ є неоднаковою. Яка роль МБ в атомістичній, корпоративній, олігополістичній, контрактній економіках?

Реалізуючи принцип історизму в пізнанні МБ автор керується тезою про те, що історія сама по собі не пояснює, а описує. Щоб відкрити зв'язок між історичними явищами, потрібно використовувати певні логічні закони і прийоми. В зв'язку з цим беремо до уваги закон Окками: при відсутності необхідності суть не знаходить прояву. Історичній науці також відомий принцип «бритви Окками», який гласить: перевага надається більш простим теоріям, ніж більш складним, якщо вони обидві узгоджені з фактами.

В аналізі еволюції МБ автор пропонує керуватися концепцією саморозвитку живих систем. Суть її: розвиток завжди еволюційний. Щоб був результат — потрібні умови. МБ як органічна система саморозвивається, тобто вимагає і створює собі необхідні умови. Революції не є моментом бізнесового саморозвитку. Революція — це конфлікт, який означає, що для саморозвитку немає умов. Дані умови треба створити. Недавні бунти українських дрібних торгівців з приводу необгрунтованого патентування їх діяльності цю концепцію підтверджують.

Нові грані у розвитку МБ висвітлює принцип природної організації. Як і раніше, нині принцип фіксує увагу на природній еволюції, на неутручанні держави у справи бізнесу. Однак разом з цим він передбачає державну підтримку і допомогу малим господарським структурам.

Сучасний МБ — це система *суперечностей*, які забезпечують його розвиток. Для сектора МБ характерними є дві найбільш істотні ознаки: низька індивідуальна цінність і висока суспільна корисність.

Низька індивідуальна цінність — це: відносно коротка тривалість життя, невелика вартість фірми, обмежений матеріально-технічний потенціал, малі обсяги виробництва, слабка фінансова база, поганий

менеджмент, сильна залежність від ринку і держави, висока вразливість тощо.

Висока суспільна корисність МБ проявляється в численних макро- та мікроекономічних, соціальних, екологічних та ідеологічних функціях.

МБ сам по собі, з точки зору індивідуального життя, є тендітним і малозначимим, але з точки зору суспільних функцій є потужним, заслуженим і незамінним.

Суперечність між високою суспільною корисністю малих господарських форм і їх низькою індивідуальною цінністю є фундаментальною суперечністю МБ. В дисертації висвітлюються конкретні форми прояву цієї суперечності.

В другому розділі, що присвячений дослідженню теоретичних засад розвитку МБ в системі сучасної економіки, зроблено аналіз таких проблем:

- понятійно-категоріальний апарат теорії МБ;
- макро- і мікроекономічні функції МБ;
- компоративістика малого і великого бізнесу;
- мінімально ефективний розмір підприємства в галузі;
- життєвий цикл фірми і управління нею;
- ідеї видатних теоретиків МБ і сучасність.

Вказується, що в системі причин існування малих підприємств в сучасній економіці важливу роль відіграють виробничі, соціальні, психологічні та політичні фактори. Продуктивною теорією, яка описує причини існування МБ є *теорія ніш*. Вона передбачає, що будь-яка форма власності і господарювання може знайти своє місце, свою нішу, де вона виявиться більш ефективною. В економіці кількість ринкових ніш є необмеженою. Це дозволяє кожній організаційно-правовій формі бізнесу шляхом вільного еволюційного розвитку зайняти те місце, де вона виявиться більш раціональною. МБ буде існувати завжди, бо він пов'язаний з примхливими людськими потребами, а останні є нескінченними, безмежними, вічними.

В §1 даного розділу досліджуються варіанти співвідношення понять «бізнес» і «підприємництво», «підприємство» і «фірма», «мале виробництво» і «мале господарство», «негативний ефект масштабу» і «синдром великого бізнесу».

Встановлено, що в МБ найбільш поширеними формами фірми є: підприємницька або ділова, представницька або репрезентативна, маржинальна або погранична, конкурентна.

Мале підприємництво — це та сфера, в якій можна знайти ідеальні умови або наближені до ідеальних для дії ринкових законів і механізмів, досконалої конкуренції, попиту, пропозиції, ціноутворення, банкрутства, концентрації і централізації; сфера, де принципи свободи вибору діяльності дають можливість людині самореалізуватися або самоутвердитися. Мале підприємництво — це не тільки економіка, це також духовність, сімейність, родинність, інтелектуальність.

Сьогодні слід визнати, що не існує єдиних критеріїв, особливо кількісних, для МБ всіх країн чи для малих фірм всіх галузей однієї країни. Однак, базовими якісними критеріями МП можна визнати такі ознаки: відносно мала частка підприємства на ринку: підприємством керують його власники; підприємство незалежне від інших фірм (незалежні підприємства — це незалежні одиниці, які не є підрозділами великих підприємств). За кількісні ознаки МП України слід взяти діючі показники в ЄС: до 10 чол. — мікрофірма, до 100 чол. — дрібна фірма, до 500 чол. — середня фірма.

Розгляд МБ з точки зору його макро- і мікрофункцій та сучасних організаційно-правових форм переконує в тому, що він є важливим чинником сучасної економіки, який усуває застій, відновлює дух конкуренції і додає сил. Чим більша кількість фірм МБ, тим більша буде величина ВВП. В роботі запропоновано нове поняття — «бізнесова еластичність ВВП». Бізнесова еластичність ВВП (БЕ ВВП) відображає реагування ВВП на один відсоткову зміну кількості ділових підприємств. В Україні $БЕ ВВП < 1$.

Мале підприємство — це національний ресурс. Однак без великих фірм економіка втрачає свій становий хребет, а бізнес — своїх сильних лідерів. Ангажувати дрібний бізнес на роль лідерів — утопія економічних романтиків. В Україні середня мала фірма не може бути краща за економіку, яка її породила. Яка фірма — така і економіка; яка економіка, такі і фірми. Без сильних фірм маємо не динамізм, а розвал економіки. Малі і великі фірми співіснують і співпрацюють на рівних, доповнюють одне одного своїми перевагами і недоліками.

В дисертації з'ясовується структура галузі через призму мінімального ефективного розміру підприємства. Мінімально ефективний розмір — це найменший обсяг виробництва, при якому підприємство може мінімізувати свої довгострокові витрати (LRAC). В тих галузях

(виробництво меблів, упаковка м'яса, деревообробка та ін.), де постійний ефект масштабу проявляється достатньо тривало, малі і великі фірми можуть співіснувати і бути однаково ефективними і життєздатними. В галузях (сталеливарна, алюмінієва, автомобілебудівна та ін.), де LRAC повільно зменшується, малі фірми не зможуть конкурентно існувати. Мінімально ефективний розмір виробництва зможуть забезпечити тільки гіганти. В тих галузях (легка, швейна, взуттєва, хлібопекарська та ін.), де позитивний ефект масштабу невеликий, а негативний — виникає дуже швидко, МФ можуть виявитися навіть більш ефективними, ніж великі фірми.

Кожне МП має свій життєвий цикл, під яким розуміють тривалість його існування. Життєвий цикл підприємства можна поділити на п'ять основних стадій:

- поява підприємства на ринку, або впровадження його товару на ринок;
- злет підприємства або зростання бізнесу;
- стабілізація обсягу продаж і його поступове сповільнення;
- зрілість підприємства;
- поступовий спад діяльності до її остаточного припинення.

Відповідно до різних стадій життя фірми існують різні стилі керівництва компанією. Крім того, стиль керівництва визначає і мотивує стратегію зростання малої фірми.

В дисертації аналізуються основні види стратегії зростання малих фірм: копіювання, оптимального розміру, участі в продажі великої фірми, використання переваг великої фірми. Між фазами життя фірми і характером управління нею є певні залежності і закономірності. Однак в науці ця проблема залишається ще маловивченою, ми окреслили тільки загальні контури цієї проблеми.

Складовими успіху фірми є: *керівник, фірма, ринок, галузь*. Основні причини невдач малих фірм: ринкові, фінансові, операційні, персональні. Є багато інших чинників, які визначають успіх чи невдачу новоствореного МП. З них не можна скласти універсальну формулу досягнення успіху. У кожному окремому випадку це повинна бути індивідуальна формула, а точніше — набір чинників, які діють лише на окремо взяте підприємство.

Сучасна теорія МБ є плодом напруженої думки не одного покоління вчених. В сузір'ї творців-теоретиків МБ чільне місце

посідають С.Сімонді, Ф.Бастіа, Дж.С.Міллер, А.Маршалл, Й.Шумпетер. Їх наукова спадщина складає міцну теоретичну основу для поглибленого дослідження і розвитку сучасного МБ як у ринковій, так і у перехідній економіках.

У третьому розділі дисертації, який присвячений МБ у різних екомічних системах, висвітлюються місце та роль, особливості та функції, економічна політика та господарська практика, механізми та тенденції розвитку малих підприємств у командній, ринковій (змішаній) і перехідній економіках.

Особливістю і водночас перевагою відкритих екомічних систем перед закритими є наявність у перших великої множини самостійних та гнучких щодо пристосування до навколишнього середовища невеликих господарських формувань. МБ є природним і постійним елементом практично усіх типів економічних систем. Найбільше він поширений за умов економіки вільної конкуренції та змішаної економіки. Однак МБ спостерігається також у командних економіках, щоправда у надто zdeформованих та спотворених формах.

В §1 цього розділу основні ознаки та найважливіші характеристики командної економіки розглядаються через призму сектора малих підприємств. В полі зору дисертанта такі основні ознаки командної економіки:

- переважно екстенсивний розвиток та господарювання;
- стандартизований і негнучкий господарський механізм;
- хронічний дефіцит;
- гігантизм та монополізм, зокрема державної власності.

Постає питання: чи зникає дрібне виробництво в командній економіці, чи може воно набувати нових форм існування?

Можна однозначно стверджувати: малі державні підприємства не виправдовують себе в командній системі, бо складна централізована система планування, управління і контролю державним господарством не сумісна з демократичним і самостійним малим виробництвом. Саме за цієї причини ліквідація офіційного приватного підприємництва і одержавлення кооперативів означали скасування самостійного дрібного виробництва.

Великі державні підприємства, однак, не можуть ефективно виконувати функції, які властиві дрібному виробництву. Більше того,

раціональна організація великих підприємств ускладнюється, якщо якась частина їх роботи не перекладається на дрібні підприємства.

Проведений аналіз показав, по-перше, в кінці 60-х — початку 70-х років командна система частково знаходить вихід в адміністративному об'єднанні технологічно різнорідних і територіально роз'єднаних виробництв. Так, в колишньому СРСР столярне, металообробне, швейне виробництво та ін. об'єднувались в комбінати дрібної промисловості. А типові двоповерхові будинки побуту, які діяли в кожному переважно сільському районному центрі, в кожному містечку ще й нині є живими свідками і пам'ятками адміністративно-командної системи.

По-друге, дрібне виробництво включається в склад великих промислових підприємств і непромислових організацій різних галузей діяльності. Так, будь-яке велике підприємство, організація, заклад чи установа не може обійтися без допоміжних, підсобних і побічних виробництв. Допоміжні цехи та дільниці були, як правило, збиткові, бо незначними були обсяги виробництва. Система «вбудованих» МП у великі підприємства є реакцією на дії адміністративно-командної системи та одночасно захистом від неї. Економіка компенсує те, що у неї відбирає система.

По-третє, дрібне виробництво існує (хоч його система виганяє) на державних підприємствах у вигляді приватного промислу. Цей промисел процвітав в індивідуальному пошитті взуття та одягу, у різноманітних видах ремонту, в робочий час, який оплачувався державою, і за рахунок державних матеріалів.

Особливістю адміністративно-командної системи є «натуралізація» господарств. В умовах нерозвинутості коопераційних зв'язків та низької дисципліни поставок підприємства прагнуть до самозабезпечення, до натуралізації виробництва. Все потрібне — виробляти у себе. За цієї причини державне підприємство чи виробниче об'єднання оточує себе своїми ливарними, інструментальними, ремонтними, ковальськими та іншими цехами і дільницями. Така політика неминуче веде до зростання розмірів підприємств.

Таким чином, всупереч даних офіційної статистики, яка фіксує незначну частку самостійних МП в командній економіці, реально дрібне виробництво тут існує але в ненормальних, спотворених одержавленнях та нелегальщиною, формах.

В §2 розділу III досліджується МБ у сучасній ринковій системі. Сучасна ринкова економіка — це поєднання командної та вільної ринкової економік, яке отримало назву *змішаної економіки*.

«Змішаність» малого і великого бізнесу — ще одна принципова основа стійкості ринкової системи. В ринковій системі економічно першу скрипку захопив великий бізнес, але без малого бізнесу «ринковий оркестр» не зіграє навіть простої мелодії.

В даній частині дисертації з'ясовуються особливості та тенденції розвитку МП змішаної економіки в світлі наявної статистики та сучасних наукових результатів через призму мікро- і макроекономічних факторів.

До уваги і розгляду беруться такі мікроекономічні фактори:

- кількісні і якісні параметри малого підприємства;
- кількість та середні розміри малих фірм;
- організаційно-правові форми малих фірм;
- банкрутство та стійкість малих фірм.

Серед макроекономічних факторів впливу на МБ досліджуються наступні:

- валові інвестиції;
- загальна зайнятість;
- діловий цикл;
- урядова політика.

В дисертації зроблено висновок про те, що динаміка МБ розвинутих країн залежить не від одного, навіть дуже важливого фактора, а цілої множини мікро- і макрочинників. В свою чергу кожен фактор впливає на дві сили ринку: попит і пропозицію, а їх балансування вносить відповідні зміни у розвиток МБ.

В завершальному параграфі III розділу розглядаються особливості та загальні закономірності розвитку МБ в країнах з перехідною економікою.

В даний час доводиться говорити по два типи перехідної економіки: перехідна від капіталістичної ринкової до соціалістичної планової і перехідна від соціалістичної планової до капіталістичної ринкової. Загальні проблеми економіки перехідного періоду другого типу нині добре відомі і тому постає питання розробки ефективної теорії бізнесової діяльності, причому не тільки малої, але й великої. Світова економічна теорія не стикалась з подібними розробками, оскільки економіка розвивалась еволюційно. Це — по-перше. По-друге, в

постсоціалістичних країнах реальний бізнес, розвиваючись шляхом проб і помилок, випереджує економічну теорію.

В перспективі перехідного суспільства повноцінний сектор МБ буде сформовано тоді, коли:

- буде довгострокова економічна рівновага;
- буде інтегрованість національної економіки у світове господарство;
- частка державного сектора буде становити менше 30%;
- буде досягнуто критичної маси змін і точки незворотності: 1 фірма припадає на 50 чол. населення.

Перехідний період від адміністративно-командної ринкової економіки можна поділити на два етапи: доринковий і власне ринковий. На першому етапі суть і форми МБ формують ще старі адміністративно-командні структури. На другому етапі МБ розвивається на базі ринкової внутрішньої і зовнішньої кооперації та інтеграції.

Для виміру ступеня просування країни до ринку можна використувати показник частки ВВП, який реалізується за вільними цінами. Якщо ця частка переважає, то в розглядуваній країні функціонує ринкова економіка. З цієї точки зору Україна є ринковою економікою.

Загалом можна твердити, що про ступінь просування від адміністративного господарства до ринкової системи свідчить зростання регулятивної ролі грошей. В перехідній економіці переважна частина господарства охоплена державною формою власності, а малі підприємства функціонують в командному, а не ринковому режимі. Саме в цьому секторі обертаються гроші-суррогати, а бартер відіграє істотну роль. Отже, перехідна система — це недосконалий ринок, це — нецивілізований бізнес.

Особливістю економіки перехідного періоду є те, що держава в нових демократичних країнах не може знайти своє місце в соціально-економічних процесах, і зокрема, в розвитку МБ. Так, держава завжди суперактивна у проведенні агресивної податкової політики щодо МП, коли для цього немає достатніх основ. Разом з тим, держава абсолютно пасивна, коли йдеться про реальну фінансову та іншу підтримку МП виробничої та інноваційної сфери.

В дисертації показано, що основну частину МП в перехідних країнах складають індивідуальні та сімейні підприємства. В своїй більшості вони діють в торговельно-посередницькій сфері. Серйозною перешкодою для МП є слабка мережа дрібних банків і кредитного

гарантування. У багатьох країнах політика підтримки МП потребує більш тісної інтеграції з іншими напрямками економічних реформ, а саме: малою приватизацією, демонополізацією, декриміналізацією економіки, її структурною перебудовою та ін.

В четвертому розділі «Мале підприємництво в перехідній економіці України» досліджується макро- і мікроекономічна роль МБ в контексті української специфіки, вивчаються макро- і мікроекономічні фактори народжуваності малих підприємств та тривалості їх життя, досліджуються показники ефективності фінансово-економічної діяльності та види, джерела і сучасні форми фінансування МП.

В роботі зацентровано увагу на те, що економічні умови для розвитку малого бізнесу в Україні сьогодні вкрай несприятливі. Навіть виробництво товарів народного вжитку і житлово-гаражне виробництво, які активно розвивались в кооперативних формах і МЖК в кінці 80-х і на початку 90-х років, нині згортаються. Якщо ці тенденції не зламати, то вітчизняний МБ не матиме майбутнього, бо підприємці в переважній більшості не думають про перспективи і стратегію своєї діяльності. До цього спонукають *непередбачуваність* і непрогнозованість економіки і політики.

Капітал із сфери виробництва переходить у *сферу коротких грошей*, де можна швидко отримати високий прибуток. Внутрішнє посередництво і зовнішньоекономічна діяльність є найбільш прибутковими сферами МБ. Саме в цих сферах є найбільшою економічна злочинність. Між рівнем норми прибутку і рівнем економічної злочинності існує пряма залежність.

Особливістю вітчизняного МБ є *диверсифікація* діяльності. Підприємці хапаються за будь-який проект, якщо він здатний забезпечити високий прибуток. Нині, по суті всі невеликі підприємства є не однопрофільними, а багатопрофільними. Тією чи іншою мірою комерцією зайняті майже 100% малих підприємств. Це посередництво і перепродаж (в основному імпортних товарів). Для одних суб'єктів МБ посередництво — це необхідна стартова діяльність, для інших — заробіток на прожиття і виживання. Політика уряду, спрямована на придушення «човникового» бізнесу податками за відсутності можливості заробляти безвіздно вдома, сприймається бізнесменами негативно і називається антинародною.

Ще однією рисою МБ є низький, а то й просто *недостатній професійний рівень підприємців*, особливо початківців. Підприємці

не володіють, або володіють слабо, знаннями з маркетингу, менеджменту, фінансів. За структурою і рівнем професійних знань підприємців можна порівняти з пірамідою, в основі якої є володіння технічно-інженерними знаннями, вище – володіння бухгалтерією, ще вище – менеджментом, і на вершині – знання маркетингу (складання бізнес-плану). Отже, Україні потрібна державна кадрова політика, яка б врахувала названі особливості.

І нарешті, більшість підприємців у своїй роботі керуються переконаннями: *за нестабільної політики має бути стабільним довір'я*. Цей принцип мусить стати елементом стратегічної моделі розвитку МБ в Україні.

Розвитку МБ в цілому сприяють особливості **українського менталітету**. Найістотнішими рисами менталітету українського етносу є індивідуалізм та емоційність. Український бізнес, з огляду на менталітет, більше схожий не на колективно-приватний чи приватно-груповий, а на індивідуалізований та емоційно насичений бізнес. Це є його перевагою і одночасно недоліком. Перевага: майже кожен українець ментально, психологічно є підприємцем, готовий взятися за справу. Недолік: не завжди емоційність сприяє бізнесу, який дуже часто вимагає раціоналізму і холодного розрахунку.

Аналіз офіційних статистичних даних Мінстату України підтвердив, що в **галузевому розрізі** найбільше МП діє у торгівлі і посередницькій діяльності. Однією з позитивних сторін торговельно-посередницької діяльності є те, що з часом капітали, зароблені на ній, за сприятливих обставин будуть вкладені у виробництво чи розвиток галузей ринкової інфраструктури, наприклад, у надання різного виду послуг.

У промисловості найбільша частка малих підприємців припадає на машинобудування і легку промисловість. Однак темпи зростання кількості підприємств харчової промисловості перевищують темпи зростання підприємств інших галузей.

За формою власності в структурі МБ найбільше приватних малих підприємств. В останні роки приватні малі підприємства зростали високими темпами, тоді як кількість державних підприємств постійно зменшувалась. Це свідчить про непопулярність і малоефективність державної власності у сфері малого бізнесу. Розрахунки показали, що показники виторгу від реалізації продукції (робіт, послуг) і балансового прибутку з розрахунку на одного працюючого на державних малих підприємствах є найнижчими.

В територіальному розрізі найбільше діє малих підприємств у м. Києві, Донецькій, Харківській, Одеській, Львівській, Дніпропетровській областях. За показником капіталовкладень в розрахунку на одне підприємство перше місце в Україні посідає Херсонська область, а останнє – Волинська обл. Важливо зазначити, що понад 40% від усіх малих підприємств припадає на обласні центри. В даний час найбільше робочих місць забезпечують приватні підприємства Сумської, Херсонської, Хмельницької, Кіровоградської, Івано-Франківської областей (47-50%) від усієї зайнятості у МБ. У Львівській, Закарпатській областях ще значна роль у зайнятості населення належить державним малим підприємствам (14-13%).

Аналіз стану МБ в Україні свідчить про те, що перелому у розвитку цього особливого сектора економіки ще не відбулося, а останнім часом становище дедалі погіршується.

В §3 четвертого розділу вказується, що всі фірми народжуються малими, однак темп народжуваності змінюються в часі і просторі. Істотними факторами, які впливають на появу підприємств є **природа галузі і ринок праці**. Звідси випливають і два теоретичні підходи до проблеми. *Перший підхід* базується на структурі галузі, мінімальному розмірі капіталу, необхідному для появи підприємства, і нормі галузевого прибутку. Коли зростає прибутковість галузі, тоді відбувається вступ нових фірм у неї. У галузях, де рівень концентрації капіталу є високим, появі нових фірм перешкоджає мінімальний розмір ефективного підприємства. Даний **мікроекономічний підхід** дозволяє з'ясувати появу нових підприємств в окремих галузях та вплив новонароджених фірм на ринкові ціни.

Другий підхід треба розглядати в контексті ринку праці. Кожна особа може опинитися перед вибором із трьох варіантів: безробіття, наймана зайнятість і самозайнятість. На вибір самозайнятості можуть впливати такі фактори:

- сімейне становище;
- рівень освіти;
- досвід роботи в бізнесі;
- вік і стать;
- соціальне походження;
- місце проживання;
- сімейні бізнесові традиції.

Даний підхід дозволяє змалювати *макроекономічну картину* появи малих підприємств в країні, виявити сили і фактори, які впливають на цей процес.

В роботі висловлено нетрадиційні погляди на тривалість життя і державну підтримку малих підприємств.

Якщо національна економіка благополучно розвивається, то тривалість життя малих підприємств дещо подовжується, якщо державна підтримка МБ зростає, то середнє довголіття малих фірм збільшується.

Однак постає питання: до яких меж повинна зростати середня тривалість життя малої фірми (МФ)? Адже є очевидним: якщо МБ буде стабільним, то не стабільною стане економічна система в цілому.

Отже, ринкова система приготувала малим підприємствам роль «смертників», які забезпечують стабільність системи. Гіпотетично, в роботі припускається, що середній вік малих підприємств обмежується тривалістю малого економічного циклу.

МБ об'єктивно за своєю природою знаходиться у гірших конкурентних умовах, ніж великий, тому необхідність держаної підтримки його є очевидною. Однак не слід зводити державну підтримку малих підприємств до захисту їх від розорень і банкрутств. Держава створює для всіх малих підприємств загальне сприятливе тло: пільгове оподаткування, налагоджує інфраструктуру, систему консультацій, виділяє кошти на дослідницькі програми з малої механізації і технології та ін. А ринок на цьому загальному (заданому державою) тлі відбирає успішні *фірми*, які уряд стимулює надалі з врахуванням державних інтересів та пріоритетів.

В дисертаційній роботі розглядаються основні показники ефективності фінансово-економічної діяльності малих підприємств. На думку автора є важливим два висновки:

1. Універсального показника ефективності фінансово-економічної діяльності підприємства немає, необхідна система показників.
2. Система показників фінансово-економічної діяльності фірми повинна бути оптимальною. Погано, коли таких показників мало, і також недобре, коли їх багато. Нині в Україні оптимальна система показників для аналізу фінансової діяльності підприємств МБ не розроблена, що шкодить процесу становлення ринкових відносин. В основному малі недержавні підприємства впроваджують стару систему показників,

приспосовуючи її до ринку. Разом з тим в системі показників фінансової діяльності МБ використовуються нові показники ринкового типу.

В роботі запропоновано «бліцметодику» для визначення ефективності фінансово-економічної діяльності малих підприємств України. Йдеться про застосування двох показників *ліквідності* фірми, двох показників *заборгованості* фірми і трьох показників *прибутковості* фірми. Всі сім показників легко розраховуються на основі даних балансу підприємства. Методика апробована на ЛТД «Кріс» (м.Львів).

В своєму аналізі дисертант відштовхується від беззаперечної тези про те, що всім підприємствам для свого існування і розвитку необхідний капітал, який забезпечується шляхом фінансування. Існує два основні види фінансування: *внутрішнє і зовнішнє*.

Внутрішнє фінансування МП в Україні означає надходження коштів із таких джерел: прибутки; продаж ліквідних активів; скорочення оборотного капіталу; кредити від постачальників; дебіторська заборгованість; амортизаційні відрахування. В свою чергу до зовнішніх джерел відносяться: кошти родичів і друзів; кошти приватних інвесторів (гроші багатих людей); кредити комерційних банків; позики та інвестиції небанківських фінансових установ; кредити і гранти міжнародних фінансових організацій; урядові та регіональні програми підтримки МБ (кошти держбюджету). Всі названі джерела докладно аналізуються в дисертації.

В роботі показано, що в перехідній економіці найгостріша проблема МБ — дефіцит фінансових ресурсів. В такій ситуації МБ може народитися і вижити, раціонально використовуючи найсучасніші форми фінансування і кредитування, такі як *факторинг, лізинг, селенг, овердрафт* та ін. Проблема сучасних форм фінансування МБ в Україні розглядається в дисертації через призму сприятливих та гальмівних макро- мікрофакторів.

В п'ятому розділі роботи «Позитивно-прогнозний аналіз основних напрямків розвитку українського малого підприємництва» розглядаються чотири гострі проблеми: мала приватизація, монополізація економіки, система підтримки і декриміналізація бізнеса. Всі названі проблеми аналізуються в контексті їх впливу на МБ.

В даний час внаслідок проведення малої приватизації спостерігається швидке зростання кількості малих підприємств, особливо в

торгівлі, громадському харчуванні та побутовому обслуговуванні. Загалом приватизація розпочала розбудову малого приватного бізнесу. Однак приватизовані малі підприємства переживають великі проблеми. В дисертації ці проблеми аналізуються через призму макро- і мікроекономічних факторів, які впливають на фінансове становище малих приватизованих підприємств. Серед макроекономічних факторів до уваги беруться такі:

- чинне законодавство;
- сукупний попит;
- система і механізми кредитування;
- інвестиційна політика;
- норма інфляції;
- податкова система;
- тінізація економіки;
- урядова підтримка.

В колі мікроекономічних факторів передусім аналізуються такі:

- фінансові можливості фірми;
- маркетинг продукції;
- стратегія фірми;
- спосіб і час приватизації;
- кадри підприємства;
- організаційне забезпечення підприємства.

Проведений в роботі аналіз показав, що серед різноманітних проблем на діяльність малого приватизованого бізнесу найбільше впливають і турбують: велика кількість нормативних актів, низький попит населення, нестабільність законодавства, зокрема, податкового; високі податкові ставки; велика кількість податків.

В даному розділі дисертації окремим параграфом з'ясовується вплив *демонополізації економіки на формування конкурентного МБ*. В останні роки загострення трансформаційної кризи супроводжується не послабленням, а навіть посиленням монополістичних тенденцій в українській економіці, згортанням елементів конкуренції. Поряд з державними монополіями появляються приватні монополії. «Формуванню конкурентного середовища перешкоджає обмеженість вироб-

ничого МБ, поширення корупції, бартеризація угод, структурні деформації тощо.

В дисертації проблема взаємозв'язку монополії і конкурентного МБ розглядається через призму виду монополії (економічна або природна) і факторів демонополізації ринків (економічні або адміністративні).

Становлення ринкової економіки в Україні стикається з особливим монополізмом. *Український монополізм є трояким* і включає в себе: *монополію власності, монополію централізованого управління, монополію ринку.*

Аналіз монопольних тенденцій в Україні та їх впливу на МБ показує, що нині традиційний монополізм виробника трансформується в інші небезпечні види, зокрема: фінансовий, торговельно-посередницький і регіональний.

В роботі виділяються дві основні групи факторів, які протидіють монополізації ринків: економічні та адміністративні. До *економічних* відносяться: поява товарів-замінників; зміна смаків, уподобань споживачів; інтернаціоналізація ринку.

Адміністративні фактори — це: антимонопольне законодавство; примусова демонополізація; податкова політика, яка змушує знижувати монопольні ціни, тощо.

Особливістю формування ринкової системи в Україні є те, що монополія тут виникла штучно, а не природним шляхом конкурентної боротьби. За цієї причини в Україні, як і у всіх перехідних економіках, на відміну від ринкових країн однаковою важливою є як проблема становлення здорового конкурентного середовища, так і проблема «загнущання» монополій за допомогою антимонопольної політики.

Для МБ важливо, щоб монопольна влада компаній і держави не глушила вільну конкуренцію на ринку, не душила дрібних підприємців цінового петлею, податковим пресом і законотворчим «мереживом».

В параграфі «Концепція установи та механізми надання підтримки малому підприємництву» проаналізовано (в контексті минулого і сьогодення) офіційну Концепцію державної політики розвитку МБ, досліджено діяльність основних державних і недержавних установ надання підтримки МБ та зроблено рекомендації по поліпшенню механізмів і структури підтримки.

МБ необхідна система підтримки. Ця підтримка може надходити з трьох джерел: від держави, від великих фірм і від асоціацій малих підприємств. Перші два джерела породжують

односторонню залежність малих підприємств від держави або від великих фірм. Третє — передбачає ринкову демократію і означає взаємопідтримку та спільне користування наявними ресурсами, а отже, розумну самостійність.

В дисертації виділено три основні шляхи компенсації недостачі ресурсів у МП. По-перше, **система державної підтримки МБ**, яку проводить уряд. Сюди відноситься податкові пільги, пільгові кредити, резервування частин державного контракту, безоплатна підготовка або перепідготовка кадрів, пільгове інформаційне обслуговування тощо.

По-друге, **допомога**, яку надає велике підприємство або спеціалізована організація чи установа (банк, інкубатор, технопарк, бізнес-центр тощо), у вигляді різноманітних, як правило на платній основі, послуг. Ця форма взаємодії доповнює першу. У цьому випадку держава контролює процес, щоб платність надання допомоги не породила монополізму і диктаторства «опікунів».

По-третє, **об'єднання МП на соціально-політичній основі** (громадське об'єднання, спілка, корпорація, ліга, партія, парламентська група чи фракція) та економічій (товариства взаємного кредитування, постачальницько-збутові кооперативи, центри комерційної інформації та ін.) основах. Цей шлях розвинутий найслабше і цьому є певні причини:

- недовіра підприємств і населення до різних об'єднань, які у їх свідомості асоціюються із «паразитами»;
- слабкість зв'язків між владою і бізнесом;
- збереження у підприємців ілюзій про можливість виживати наодинці;
- низька віддача асоціацій, які нерідко отримані фінансові ресурси використовують не для її членів, а для керівництва організації;
- відсутність коштів на утримання та розвиток об'єднань МП.

Державна підтримка МБ полягає не тільки у наданні допомоги МП, але й у підтримці діяльності самих громадських об'єднань малого бізнеса.

На сьогодні державна підтримка МБ практично відсутня. Оскільки держава не в змозі підтримати сектор малої економіки, то ініціативу підтримки взяли на себе різноманітні організації та установи, як вітчизняні, так і закордонні.

Їх програми підтримки можна умовно поділити на три категорії: консультаційні, фінансові та консультаційно-фінансові. Безперечно, що за наявних обсягів фінансової та консультаційної підтримки ще далеко не всі МП можуть її отримати. Однак позитивом є те, що з кожним роком обсяги такої підтримки зростають.

Особливістю перехідного періоду України є **значні обсяги і наростання мінізації економіки**. Кримінальна складова тіньової економіки по суті спотворила ідею МП. Дослідженню макро і мікрофункцій тіньового кримінального МБ та формуванню економічної безпеки МБ присвячена заключна частина дисертації.

Кримінальна економіка — це економіка, яка є незаконною та насильницькою і завдає злочинної шкоди державі, колективу, особі. Це — рекет, контрабанда, виробництво шкідливої продукції тощо. В економіці України кримінальна складова тіньової економіки досягла загрозливих масштабів. При наростанні криміналізації економіки можна незабаром отримати парламент із висуванців злочинного світу, а на посаду Президента України обрати справжнього «пахана».

Криміналізації МБ України сприяють:

- невизначеність протекціоністських пріоритетів державної політики розвитку МБ;
- нерозвинутість судової системи;
- незаінтересованість чиновника на місцях у розвитку МБ;
- внутрішня суперечливість законодавства;
- високий рівень монополізації економіки;
- низький рівень інвестиційної діяльності;
- нерозвинутість процесу банкрутства як форми вияву ефективного власника;
- корумпованість виконавчої та законодавчої влади.

Декриміналізація національного МБ стала настійною необхідністю. В плані декриміналізації слід розвивати професійні системи антикримінального захисту, формувати на фірмах служби безпеки, запроваджувати систему антикримінального страхування МБ.

Економічна безпека фірми — це захист від можливих матеріальних і фінансових збитків, здатних привести до банкрутства і ліквідації фірми.

Серед проблем забезпечення економічної безпеки МБ важлива роль належить захисту комерційної інформації. В роботі виділено три категорії «мисливців» за комерційними секретами: конкуренти, спеціалізовані агентства і мафія. На питання нашої анкети: «Що

найбільше сприяє втечі конфіденційної для фірми комерційної інформації?» відповіді малих підприємців розмістились у такому порядку:

- зайва балакучість співробітників;
- радянська звичка співробітників фірми ділитися один з одним досвідом;
- конфліктність між співробітниками фірми;
- відсутність на фірмі служби безпеки.

Для забезпечення економічної безпеки МБ доцільним є такі економічні методи:

- диверсифікація виробництва і торговельної діяльності;
- резервування частини активів;
- раціональне інвестування;
- страхування майна і ризиків;
- організація власної служби безпеки.

Парадоксально, але тінізація МБ є крайньою формою захисту від агресивної податкової політики держави та свавілля чиновників, а значить, методом забезпечення економічної безпеки.

III. Висновки і пропозиції

3.1. Мале підприємництво — це феномен, сектор, необхідний структурний елемент економічної системи. Без малого бізнесу немає і не може бути ринку. До цивілізованого ринку можна перейти тільки через малі підприємства. Для України МБ може стати тією важливою основою, за допомогою якої буде здійснено поворот до позитивних господарських процесів.

3.2. Розгляд МБ у різних економічних системах з точки зору його макро- мікрофункцій переконує в тому, що він був, є і залишиться важливим чинником сучасної економіки, що усуває застій, відновлює дух конкуренції і додає сил. Чим більша кількість фірм МБ, тим більшою буде величина ВВП. Мала фірма — це національний ресурс і національне багатство, вона за визначенням передбачає велику фірму.

3.3. Малі і великі фірми співіснують і співпрацюють на рівних, доповнюють одне одного своїми перевагами і недоліками. Нехай мале підприємство займається малим, а велике — великим. За такої оцінки національна економіка отримує назву подвійної або двосекторної економіки. Налагодження взаємозв'язку між малими та великими фірмами сприятиме формуванню власної ефективної ринкової моделі економіки в Україні.

3.4. Аналіз структури і динаміки сектора МБ в Україні за 1991-1996 рр. показав, що корінного перелому у його розвитку не досягнуто. Масштаби і віддача МБ України далекі не тільки від розвинутих країн, а й від сусідів (Польща, Росія), які рішучіше та ефективніше трансформують суспільство. Економічні умови, створені державою для розвитку МБ в Україні сьогодні вкрай несприятливі. За таких умов національний МБ не має перспектив як для існування, так і для розвитку.

3.5. Проведений в дисертації теоретико-методологічний та позитивно-прогнозний аналіз МБ в Україні дозволив виявити цілий ряд суперечностей, аномалій та деструкцій в його розвитку і висунути деякі пропозиції та рекомендації:

- при всій вагомості і значимості МБ в економіці і суспільстві, при всій його соціально-політичній заслуженості спроби виставити МБ на роль лідерів є утопією економічних роман-

тиків. Без великих фірм економіка втрачає свій хребет, а бізнес — своїх сильних і справжніх лідерів;

• МБ, особливо на ранніх стадіях становлення, потребує серйозної підтримки як від держави, неурядових установ, так і від громадських об'єднань підприємств. Нинішній **непротекціоністський** підхід КМ України до МБ немає наукового обґрунтування. Поняття «підтримка» треба тлумачити однозначно: це — допомога. А форма прояву допомоги може бути вирішена по різному, зокрема через заохочення, сприяння, стимулювання, підготовку, забезпечення, удосконалення, надання, створення тощо. Будь-яка підтримка МБ вимагає коштів. Отже, підтримка МБ — це передусім фінансово-економічна категорія.

• не слід зводити державну підтримку малих підприємств до захисту від банкрутств. Державна підтримка МБ передбачає дві стадії. Спочатку держава створює для всіх малих підприємств загальне сприятливе тло: пільгове оподаткування, система консультацій, виділяє кошти на дослідницькі програми з проблем МБ, фінансує технічні програми, захищає власність, запроваджує спрощені системи реєстрації, звітності та оподаткування. Ринок при заданих державою умовах відбирає успішні фірми. На другій стадії державні органи помічають ефективні фірми і уряд стимулює, підтримує їх з врахуванням державних інтересів та пріоритетів. Підтримку з боку держави треба заробити.

• в системі елементів підтримки МБ слід передбачити: субсидування відсотків за кредитами; кредитування МБ не одним, а групою (3-5- банків на область) спеціалізованих банків за відсотковою ставкою, яка є наближеною (перші 2 роки) до європейського рівня річних;

• широке застосування, особливо у сфері торгівлі і послуг, системи «франчайзингу»;

• розвиток великих промислових компаній, які через подетальну та технологічну спеціалізацію дають основу для існування дрібних постачальників;

• підтримка МБ може бути ефективною тільки за умов макроекономічної стабілізації (економічна і політична стабільність, наявність довір'я до держави, власність і підприємництво захищені від злочинного світу). Досвід підтримки великих неефективних підприємств показав, що підтримувати треба тих, хто ще «стоїть», а не тих, хто вже «впав і лежить».

Підтримуються ті інновації, які є ефективними. Підтримка венчурів в даний час є проблематичною, оскільки для венчурного бізнесу в Україні немає необхідних умов.

- тенденція до «регіоналізації» МБ, яка посилюватиметься в наступні 3-5 років, перетворює малі підприємства в інструменти формування раціональної структури місцевого господарства та подолання регіонального монополізму. В зв'язку з цим наростає необхідність у тісній співпраці регіональних відділень Антимонопольного комітету, Фонду державного майна та управлінь економіки обласних держадміністрацій;
- в Україні ніхто на державному рівні конкретно і серйозно МБ не займається. В державі мусять бути відповідні авторитетні органи: у ВРУ створити комісію чи підкомісію по справах МБ, в адміністрації Президента України ввести посаду радника по розвитку МБ. Потрібна єдина інституційна система державного керівництва МБ;

- в українському законодавстві доцільно запровадити загальноприйняті в Європі поняття «мікрофірма» (до 10 чол.), «мала фірма» (до 100 чол.), «середня фірма» (100-500 чол.). Розробити і прийняти Закон України «Про середнє підприємництво», відрегулювати процедури банкрутства в МБ, зробити правові кроки до детінізації, демонополізації і декриміналізації МБ;

- в Україні найважливішими пріоритетами витрачання державних коштів є: надання пільгових кредитів під інвестиційні проекти; забезпечення надійних законодавчих гарантій; надання податкових пільг; формування єдиної державної системи управління МБ; захист від монополій, рекету і мафії. Для визначення обсягів фінансування МБ з державного бюджету доцільно встановити твердий норматив в розмірі 2% від доходної частини бюджету;

- економічне зростання в Україні відновиться тоді, коли в найближчий час розпочнеться швидке зростання приватного конкурентоздатного сектора, особливо, у виробництві і коли нарешті, запрацюють ефективні великі підприємства базових галузей народного господарства. Активізацію малого підприємництва можна очікувати після успішного проведення демонополізації, дебюрократизації, декриміналізації економіки, поглиблення малої приватизації, лібералізації податків, переходу до фази пожвавлення та до виробничого інвестування суб'єктами малого і великого бізнесу.

IV. Основні публікації за темою дисертації

1. Малий бізнес: методологія, теорія і практика. Львів, Діалог, 1996.-9 др.арк.
2. Фінанси малого бізнесу. Львів, Діалог, 1996.-6,5 др.арк.
(у співавторстві - вклад автора 5,0 др. арк.)
3. Анатомія малого бізнесу. Львів, Діалог, 1996.-7,5 др. арк. (у співавторстві - вклад автора 7 др. арк.)
4. Мала приватизація. Львів, Діалог, 1996.-7,5 др. арк. (у співавторстві - вклад автора 5 др. арк.)
5. Мелкотоварное производство в экономической структуре современного капитализма.-Вопросы политэкономии, вып. 165,К., Вища школа, 1983.-0,5 др. арк.
6. Обобществление мелкотоварного производства в условиях современного капитализма.-Экономические науки, 1986, N4,-1,0 др. арк.
7. Мелкое исследовательское производство в экономической структуре современного капитализма.-Вопросы политэкономии, вып.169, К., Вища школа, 1987.-0,5 др.арк. (у співавторстві — вклад автора 0,4 др.арк.)
8. Эксплуатация мелких товаропроизводителей в условиях ГМК.-В кн.: Капиталистическая эксплуатация в условиях ГМК. Львов, Изд-во Львов. ун-та, 1989.-3,0 др. арк.
9. Мелкий бизнес в трактовках буржуазных экономистов.- Вопросы политэкономии, вып.200, К., Вища школа, 1989.-0,5 др.арк. (у співавторстві - вклад автора 0,4 др. арк.)
10. К вопросу о семейной собственности.- Социалистический труд, 1989, N 1.-0,2 др. арк.
11. Немонополизированный сектор и военное производство.-Вопросы политэкономии, вып.198, К., Вища школа, 1990.-0,5 др. арк. (у співавторстві — вклад автора 0,4 др. арк.)
12. Немонополізований капітал в умовах ДМК.-В посібнику: Політична економія, Львів, Світ, 1990.-2 др. арк.
13. Економіка підприємства.-В кн.: Економічна теорія, Ч.1. Вступ. Львів, 1992.-1,0 др. арк.
14. Фірма і витрати виробництва.- В кн.: Економічна теорія. Ч.2. Мікро-економіка. Львів, 1993.-1,0 др. арк.
15. Деякі проблеми становлення малого підприємництва на Україні: проблеми і перспективи. Вип.2, Кіровоград, 1993.-0,3 др. арк.
(у співавторстві - вклад автора 0,2 др. арк.)

16. Фактори розвитку малого бізнесу в постсоціалістичній Україні.- В кн.: Ринкова економіка: проблеми викладання і вивчення в Україні. Матеріали міжнародного літнього економічного семістру "Інтерек". Трускавець-Львів, 1993.-0,2 др. арк. (у співавторстві — вклад автора 0.1 др. арк.).
17. Малі підприємства в умовах переходу до ринку.-Вісник Львів. ун-ту, вип.23, серія економічна. Львів, ЛДУ, 1993.-0,2 др. арк.
18. Організація в системі факторів виробництва (макро- та мікроекономічні аспекти) В кн.: Становлення національної економіки України. Збірник матеріалів Всеукраїнської наукової конференції. Вип.1.-0,2 др. арк.
19. Макро- та мікроекономічні функції малого підприємництва у ринковій системі.- В кн.: Становлення національної економіки України. Збірник матеріалів Всеукраїнської наукової конференції. Вип.1.-0,2 др. арк. (у співавторстві -вклад автора - 0,15 др. арк.).
20. Малі фірми, бізнес і ринок.-Республіканець, 1994, N2 -0,5 др. арк.
21. Ринок і малий бізнес: двосторонній зв'язок.-Діло, 1994, N 75.-0,1др. арк.
22. Великі міфи про малі підприємства.-Діло, 1994, N 87.-0,1 др. арк.
23. Держава повинна стимулювати малий бізнес.-Діло, 1994, N 93.-0,1 др. арк.
24. Дрібне підприємництво потерпає від податків. -Діло, 1996, N 7.-0,3 др. арк.
25. Коли метушня — основний показник діяльності.- Діло, 1996, N 39.-0,3 др. арк.
26. Британське мале підприємництво — спостереження фахівця.-Діло, 1996, N 49.-0,3 др. арк.
27. Чи знаємо про що говоримо? — Діло, 1996, N 50.-0,2 др. арк.

Аннотация

Реверчук С.К. *Малое предпринимательство в переходной экономике Украины (макро- и микроаспекты).*

Диссертация на соискание ученой степени доктора экономических наук по специальностям: 08.01.02 - "Теория микроэкономики" и 08.01.03 - "Теория макроэкономики"

Львовский государственный университет им. И.Франко, Львов, 1996.

Защищается рукопись диссертации, в которой на основе современной научной методологии познания исследована теория и практика малого бизнеса в командной и рыночной системах, определены закономерности, механизмы и тенденции функционирования и развития малого бизнеса в переходной экономике Украины.

Проанализированы макро- и микроаспекты малой приватизации, демонополизации, государственной поддержки экономических функций и декриминализации малого бизнеса. Сформулированы теоретические выводы об особенностях малого бизнеса в переходной экономике и определены рекомендации по совершенствованию структуры и повышению эффективности деятельности субъектов национального малого бизнеса.

Annotation

Reverchouk S. *"Small entrepreneurship in transitive economy of Ukraine (macro- and micro-aspects)*

Thesis for a Doctor's decree (Economic sciences) on specialties: 08.01.02. "Microeconomics" and 08.01.03 "Macroeconomics"

Lviv State University named by Ivan Franko, Lviv, 1996.

The manuscript of the thesis is being defended. In it the theory and practice of small business in administrative and market economics is examined on the base of the modern scientific methodology of cognition; regularities, mechanisms and tendencies of small business, functioning and development in transitive economy of Ukraine are determined. Macro- and micro aspects of privatization, demonopolization,

state support, decriminalization of small business are analyzed. Theoretical conclusions about peculiarities of small business in transitive economy are formulated and recommendations are given on perfection of structure and on raising efficiency of small business subjects' activities.

Ключові слова: малий бізнес, мала фірма, макро- и мікро-аспекти, системний підхід, підтримка бізнеса, перехідна економіка, конкуренція, підприємництво, життєвий цикл, мала приватизація, демонополізація, декриміналізація, тіньова економіка, командна економіка, змішана економіка, монополія, стратегія управління, методологія, метод, принцип, понятійно-категоріальний апарат, великий бізнес, економічна безпека.

Підписано до друку 28.12.96. Формат 60x84/16.

Умовн. друк. арк 2,3. Наклад 100.

Друк ТзОВ "Простір-М". Зам. № 96/12-15.

Львів, вул. Теслюка 10/24.

439384

AB 36549

AB 36.549